

TERESA KOLBER

## NAZWISKA O ZABARWIENIU PEJORATYWNYM W ZACHODNIEJ MAŁOPOLSCE W XVIII–XX WIEKU

Materiał do niniejszej analizy został wyekscerpowany z ksiąg metrykalnych dawnego dekanatu wadowickiego z lat 1786–1939. W okresie tym dekanat obejmował 14 parafii. Wadowice, miejsce urodzin Jana Pawła II, stanowią wraz z okolicą interesującą wizytówkę regionu położonego na pograniczu śląsko-małopolskim. Warto więc przyjrzeć się również nazewnictwu tego terenu.

W okresie, kiedy nazwisko było jeszcze prawnie nieustabilizowane, ludzie identyfikowali się za pomocą przezwisk. Dopiero w końcowych latach XVIII w. nazwisko stało się niezmiennie i prawnie ustabilizowane. Nazwisko, jak wiemy, cechuje stałość, dziedziczność, powszechność i obowiązkowość<sup>1</sup>. Natomiast przezwisko, w odróżnieniu od nazwiska, jest prawnie niedziedziczne, nadawane przez osoby postronne, zachowuje leksykalne znaczenie metaforyczne motywującego go wyrazu, należy do języka potocznego i funkcjonuje często tylko okazjonalnie w określonej grupie społecznej [por. Biolik 1983: 174–175; Kosyl 1988: 205–206].

Często zastanawiamy się, skąd wzięło się przezwisko naszego sąsiada, jakie okoliczności sprawiły, że przezwano go *Szczurem*, *Gnojkiem*, *Mruczkiem* czy *Oszustowiczem*.

W przeszłości przezwiska dostarczały i dostarczają także współcześnie wiedzy o człowieku i o jego sposobie postrzegania świata, a przede wszystkim o widzeniu bliźnich. Zachowane zbiory przezwisk mają zazwyczaj charakter oceniający, wartościujący i charakteryzujący najczęściej negatywnie, gdyż przezwiska pochodziły często z nazw funkcjonujących już w stylu potocznym języka, który przekazuje „naiwny” obraz widzenia świata. Niewiele znajdziemy tu określeń pozytywnych. Najczęstszej ocenie podlegały i podlegają cechy fizyczne człowieka, sposób jego zachowania i charakter [Cieślikowa 1998a: 73–75]. O pojawieniu się przezwisk decydują czynniki społeczne (potrzeba większej precyzji w ustaleniu tożsamości mieszkańców, zwłaszcza jeśli teren jest niejednorodny pod względem etnicznym lub socjalnym) i psychiczne (chęć obrażenia godności osobistej lub dokuczenia) [Kania 1984: 157]. Przewiska charakteryzujące motywowane są najczęściej przez nazwy zwierząt, roślin, części ciała ludzi i zwierząt, nazwy przedmiotów, wytworów

<sup>1</sup> S. Grzybowski, *Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim*, „Onomastica”, III, 1957, s. 485–514; M. Karaś, *Imię, nazwisko, przezwisko = nazwa osobowa w polszczyźnie*, „Onomastica”, XXI, 1976, s. 19–40.

i pojęć abstrakcyjnych<sup>2</sup>. Te różne kategorie wyrazów pospolitych przechodziły przez użycia metaforyczne lub metonimiczne do klasy przezwisk apelatywnych, utrwały się jako przezwiska jednostkowe, a następnie przechodziły do kategorii nazwisk, tracąc jednocześnie swoją wartość semantyczną.

W *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego pod hasłem *przezvisko* czytamy: 1. 'dodatkowe, zwykle żartobliwe lub złośliwe określenie człowieka, powstające w środowisku, w którym on żyje, przebywa, np. w pracy, w szkole', 2. 'obraźliwe, obelżywe nazwanie kogoś, wyzvisko'. Już sama definicja wskazuje, iż przezvisko zawiera duży ładunek emocjonalny (ekspresywny). Ten ekspresywny charakter przezvisk został najtrafniej utrwalony w przezviskach odapelatywnych. Wśród przezvisk można wyróżnić takie, które pod względem emocjonalnym mają neutralny charakter, nie są one ukrywane, a niektóre z nich bywają dziedziczone, oraz takie, które są nacechowane emocjonalnie ujemnie i obcym niechętnie ujawniane [Kania 1984: 157]. Najbardziej wyraziste są przezviska tworzone od nazw zwierząt, roślin oraz przedmiotów. Służą one najczęściej jako podstawa porównań cech i zachowań ludzkich, np. głupi jak *baran*, dumny jak *paw* (wskazanie na charakter człowieka), gruby jak *beczka*, chudy jak *patyk*, wysoki jak *brzoza* (wskazanie na wygląd człowieka), biedny jak *mysz kościelna* (wskazanie na stan posiadania). Przezviska te cechuje antropocentryzm i teriomorfizm, ponieważ „nie zawsze wiemy, czy u podstaw przezviska leży zabieg antropomorficzny, czy teriomorficzny (natura człowieka i jego czyny bywają upodobnione do natury zwierząt)” [Cieślíkowska 1998a: 124]. Przezviska często zawierają uczucia antypatii, pogardy a nawet nienawiści. Niektóre z nich są wulgarne, zwłaszcza te, które nazwywają intymne części ciała [por. Wolnicz-Pawłowska 1996: 126–129].

Zdecydowana większość analizowanych przeze mnie nazwisk powstała na zasadzie onimizacji, czyli przejścia wyrazu z kategorii nazw pospolitych (*nomina appellativa*) do kategorii nazw własnych (*nomina propria*) bez zmian strukturalnych, są to tzw. nazwiska przeniesione, np. *chromy* → *Chromy*, *głowacz* → *Głowacz*, *wanat* → *Wanat*. W trakcie onimizacji wyrazy te tracą swoją wartość semantyczną, stąd stwierdzenie, że nazwy pospolite znaczą a nie oznaczają.

W artykule niniejszym omówię nazwiska pochodzące od przezvisk, mające początkowo brzydki bądź obraźliwy charakter i godzące w osobistą godność człowieka, a występujące w księgach metrykalnych dekanatu wadowickiego.

Objaśniając pochodzenie tego typu nazwisk, przedstawię różnicowanie semantyczno-gramatyczne ich podstaw. W klasyfikacji strefy motywującej nazwiska do odpowiednich grup semantyczno-gramatycznych wzoruję się w pewnym stopniu na podziale stosowanym w pracy A. Cieślíkowskiej *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe*.

<sup>2</sup> Przy objaśnianiu znaczenia wyrazów motywujących korzystałam z następujących słowników: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911; *Słownik gwar polskich PAN*, t. I–V, pod red. K. Nitscha, M. Karasia, J. Reichana, Kraków 1979–1999; J. Kobylńska, *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków 2001; B.S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 3 fotooffsetowe, Warszawa 1951; *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, (1900–1927), Warszawa 1952; *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–X, Warszawa 1958–1968.

Klasyfikując nazwiska według kryterium semantycznego, natrafia się na pewne trudności, gdyż apelatyw motywujący nazwisko może należeć do dwóch różnych grup znaczeniowych, co wynika z wieloznaczności apelatywów, np. *lis* to ‘człowiek rudy’ (wygląd zewnętrzny) i ‘człowiek chytry, przebiegły’ (cecha charakteru), a *krowa* to ‘kobieta głupia’ (cecha charakteru) albo ‘niezgrabna’ (wygląd zewnętrzny). Dlatego zdarza się, iż jedno nazwisko zostaje zakwalifikowane do dwóch różnych grup semantycznych, gdyż często nie sposób ustalić, jaka cecha np. zwierzęcia została wykorzystana do utworzenia danego nazwiska.

Omawiane przeze mnie nazwiska zostały podzielone na następujące grupy semantyczne:

1. nazwiska od przezwisk określających cechy zewnętrzne człowieka (wzrost, tuszę, kolor włosów i skóry, ułomność, charakterystyczną, zwracającą uwagę część ciała);
2. nazwiska od przezwisk określających cechy wewnętrzne i upodobania człowieka;
3. nazwiska od przezwisk określających człowieka ze względu na wykonywany przez niego zawód, sprawowany urząd i nazwy pokrewieństwa rodzinnego;
4. nazwiska od przezwisk odetnicznych;
5. nazwiska od przezwisk określających intymne części ciała ludzkiego;
6. nazwiska od przezwisk określających stan posiadania;
7. nazwiska od charakterystycznych powiedzonek i przekleństw.

W obrębie każdej grupy wydzielałam podgrupy ze względu na rodzaj motywującego nazwisko wyrazu:

- a) rzeczowniki żywotne – osobowe,
- b) rzeczowniki żywotne – nieosobowe (zwierzęta),
- c) rzeczowniki nieżywotne – konkrety,
- d) rzeczowniki nieżywotne – abstrakta,
- e) przymiotniki.

## ANALIZA NAZWISK ODPRZEWISKOWYCH O ZABARWIENIU PEJORATYWNYM

1. Nazwiska od przezwisk określających cechy zewnętrzne człowieka (wzrost, tuszę, kolor włosów i skóry, ułomność, charakterystyczną, zwracającą uwagę część ciała)

### a) motywowane przez rzeczowniki z klasy żywotne – osobowe

Babik (: *Baba* < *baba* ‘stara kobieta’, (o mężczyźnie) ‘niewieściuch, tchórz, paplarz’ + *-ik*), [Bajdała] (: *bajdała* ‘człowiek niezdarny, niedołęga’), Bajtys (: *Bajt* < *bajtala* ‘niezdara, niedołęga’ + *-ys*), Bałos (: *Bala* < *bala* ‘człowiek niezgrabny’, też < gw. *bały* ‘duże, wytrzeszczone oczy’, ‘duże obwisłe uszy’ + *-os*), Banach (: gw. *banach* ‘człowiek gruby, niezdarny’), Bardoń (: *bardoń* ‘człowiek wysoki’), Biel, Bill (: gw. *biel*, *bil* ‘mężczyzna o jasnych włosach’, ocena negatywna), Bik, Big, Bick (: *bik* ‘wyrosły dragal, chłop, próżniak, ospalec, domator’), Bizoń (: *bizoń* ‘chłop wielki albo niezdarny’),

[Buc]<sup>3</sup> (: *buc* ‘mężczyzna otyły; zarozumiały’), Buła (: *buła* ‘człowiek małego wzrostu lub gruby’), Chrapla, Hrapla (: gw. *chrapleć* ‘charczeć, rzezić’, przen. ‘człowiek, który charczy’), Chruszcz, Chrość, Chrószcz, Chruść (: *chruszcz*, *chroszcz* ‘człowiek mający zajady w końcach ust’), Chyłko, Hyłko (: *Chyla* < gw. *chyla* ‘przezwisko człowieka przygarbionego’ + -ko), Cielebon, Cielibon (: *cieleban*, *cieliban* ‘brzuchacz’, ‘człowiek bez inicjatywy, nierozgarnięty’), Ciuchaj (: *Ciuch*, *Ciucha* < gw. *czuch*, *cuch* ‘mężczyzna lub kobieta z rozczochranymi włosami’, ‘mężczyzna powolny, niezdarny’ + -aj), Ciupka (: *ciupka* ‘kobieta niskiego wzrostu’), Czarniak (: gw. *czarniak* ‘człowiek śniady, o ciemnej cerze’), Czarnota (: *czarnota* gw. ‘o człowieku wątlym, słabowitym’, ‘czerni’), Czubaj (: gw. *czubaj* ‘człowiek z rozczochranymi włosami’), Czubek (: *czubek* ‘stercząca fryzura’, przen. ‘człowiek psychicznie chory; wariat, pomyłony’), Dulban (: *Dulba* < *dulęba* ‘człowiek niezgrabny’ + -an), Dyląg, Dyląg (: *dyląg* ‘dryblas’), Głowacz (: *głowacz* ‘człowiek z wielką głową; mądrała’), Głuszek (: *głuszek* ‘człowiek głuchy, niedosłyszający’), Grubka (: *Gruby* < *gruby* ‘człowiek o nadmiernej tuszy, otyły; grubas’ + -ka), Grzywak (: *grzywak* ‘człowiek z wielką grzywą’), Hajda (: *hajda* ‘człowiek barczysty i niezgrabny’), Halama (: *halama* ‘człowiek niezgrabny’), Jakała (: *jakała* ‘człowiek, który się jąka’), Kalęba, Kalemba (: *kalęba*, *kalemba* ‘otyła, leniwa kobieta’), [Karlik] (: *karlik* ‘liliput’), Kłapouch (: *Kłapouchy* < *kłapouchy* ‘mający długie, obwisłe, kłapiaste uszy’), Kłaput (: *Kłap* < *kłapać* ‘mówić szybko, niewyraźnie’ + -ut), Koterba (: gw. *koterba* ‘o człowieku który coś wypił’), Kręcioch, Krencioch (: gw. *kręcioch* ‘człowiek kręcący biodrami podczas chodzenia’, ‘człowiek zbyt afektowny’), Krzywonos (: *krzywonos* ‘człowiek z krzywym nosem’), [Kudłacz] (: *kudłacz* ‘rozczocharniec’), [Łabuda] (: *labuda* ‘człowiek ociężały’), Łysoń (: *łysoń* ‘człowiek łysy’), Majda (: *majda* ‘mańkut’), Malec (: *malec* ‘człowiek niski’), Mania (: *mania* ‘leworęki’), Mańkut, Majkut (: *mańkut* ‘człowiek leworęczny’), Migacz (: *migacz* ‘człowiek mrugający oczami’), Momot (: *momot* ‘jakała’), Mroczek (: *mroczek* ‘człowiek chorobliwie mrużący oczy’), Mruczek (: *Mruk* < *mruc* ‘człowiek małowówny, posępny’, *mruczeć* ‘mówić niewyraźnie’ + -ek), Murdek (: *Murda* < gw. *murdzić* ‘wykrzywiać się’, przen. ‘człowiek, który krzywi się podczas chodzenia’ + -ek), Nogala (: *Nogal* < *nogal* ‘człowiek mający długie nogi’), Nosalik (: *Nosal* < gw. *nosal* ‘człowiek z dużym nosem’ + -ik), Plugawiec (: *plugawiec* ‘człowiek niechłujny; bezwstydnik’), [Pucek] (: *pucek* ‘człowiek o okrągłej, pełnej twarzy’), Rudek (: *rudek* ‘mężczyzna rudy’), Siwec (: *siwec* ‘człowiek siwy, stary’), Smoleń (: *smoleń* ‘brudas; pijak’), Smolik (: *smolik* ‘smoluch, brudas’), Szafraniec (: *szafraniec* ‘człowiek o rudych włosach’), Szarek, Sarek (: *szarek* ‘chłystek, obszarpaniec’), Wielgus (: *wielgus* ‘dryblas’), Zębalik (: *Zębal* < *zębać* ‘człowiek mający wielkie zęby’, przen. ‘człowiek uszczypliwy, uparty’, ‘wyśmiewacz, wykpisz, dowcipniś’ + -ik) (75).

<sup>3</sup> W nawiasie [ ] zamieszczam nazwisko zrekonstruowane z formy żeńskiej, jeśli brak poświadczenia formy męskiej. Odmianki fonetyczne i graficzne nazwiska umieszczam w haśle z tego względu, że okres, z którego pochodzą materiały (2 poł. XVIII – 1 poł. XX w.) jest już okresem stabilizowania się nazwiska i każda jego odmianka jest lub może być prawnie odrębnym nazwiskiem.

### b) motywowowane przez rzeczowniki z klasy żywotne – zwierzęta

Bugajczyk (: *Bugaj* < *bugaj* ‘byk’, przen. ‘ogromny chłopiec, dryblas’ + *-czyk*), [Cabański], Cabajski (: *Caban* < *caban* ‘cap’, przen. ‘człowiek niezgrabny, basatyk’ + *-ski*), Cieluch (: *cieluch* ‘roczny byczek’, przen. ‘człowiek opasty, ociężały’, ‘głupiec’), Czapla (: *czapla* ‘ptak podkasaly’, przen. ‘człowiek o wysokich nogach’), Glista (: *glista* ‘robak pasożytny’, przen. ‘człowiek szczupły, chudy’), Kłępa (: *kłępa* ‘samica łosia’, przen. ‘pogardliwie: stara kobieta’), Koza (: *koza* ‘zwierzę raciowe’, przen. ‘kobieta brzydka i wszeteczna’, ‘kobieta żywego usposobienia albo naiwna’), [Krowa] (: *krowa* ‘samica byka’, przen. ‘pogardliwie o kobiecie głupiej albo niezgrabnej’), Lis (: *lis* ‘zwierzę drapieżne’, przen. ‘człowiek rudy, ryży’, ‘człowiek chytry, przebiegły’), Wołek (: *wołek* ‘kastrowany samiec krowy’, przen. ‘człowiek ociężały’), Szczurek (: *szczurek* ‘mały szczur’, przen. ‘człowiek o wąskiej twarzy, chudy, niewielki’) (12).

### c) motywowowane przez rzeczowniki z klasy nieżywotne – konkrety

W grupie tej osobno wyróżniam nazwiska motywowane przez rzeczowniki oznaczające **rośliny**: Belica (: *belica* ‘roślina lecznicza’, przen. ‘o człowieku siwym’), Grzyb (: *grzyb* przen. ‘człowiek stary, zgrzybiały’), Zamorek (: gw. *zamorek* ‘coś zamorzonego, np. złe ziarno’, gw. ‘dziecko słabo rosnące’) (3).

Pozostałe przezwiska omawianej grupy pochodzą od apelatywów należących do różnych grup semantycznych, jak: nazwy przedmiotów, narzędzi, nazwy części ciała ludzkiego i zwierzęcego oraz nazwy chorób. Omawiam je razem.

Antalek (: *antalek* ‘mała beczułka’, przen. ‘człowiek gruby i pękaty’), Armata, Harmata (: *armata*, gw. *harmata* ‘broń’, przen. ‘człowiek wysoki, otyły, niezgrabny’), Bala (: *bala* ‘paka towaru’, przen. ‘o człowieku: kłoc, kłoda, pień’), Balon (: *balon* ‘aerostat’, przen. ‘człowiek gruby i pękaty’), Bałwański (: *Bałwan* < *bałwan* ‘wielka bryła’, przen. ‘o człowieku: duże chłopisko, niezgrabne, drałgal’ + *-ski*), Bania (: *bania* ‘rzecz wypukła, nadęta’, przen. ‘człowiek otyły’, gw. ‘łyśa głowa’), Beczka (: *beczka* ‘naczynie bednarskie’, przen. ‘człowiek niezgrabny, niskiego wzrostu i otyły’), Bęben (: *bęben* ‘perkusyjnny instrument muzyczny’, przen. ‘brzuchal, opój, opas’), Boczek (: *boczek* ‘demin. od *bok*’, ‘dolna część półtuszy wieprzowej’, przen. ‘człowiek otyły, dużo jedzący’), Broda (: *broda* ‘zarost’, przen. ‘starzec’), Bryła (: *bryła* ‘kula’, przen. ‘człowiek niezgrabny’), Buchta (: *buchta* ‘duży kawał chleba’, przen. ‘człowiek duży, niezgrabny, drałgal’), Bula, Bulla (: *bula*, *bull* ‘pryszcz, krostka, narośl na twarzy’, przen. ‘człowiek pryszczaty’), Buła (: *buła* ‘duża bułka’, przen. ‘z lekceważeniem o człowieku niezgrabnym, z puciołowatą twarzą, zwykle niemrawym’), Chachuła, Hachuła (: *chachuła* ‘pysk, morda’, na Śląsku ‘pogardliwie o włóczędce, głównie o chłopie’), [Chochół] (: *chochoł* ‘snopek’, ‘czub na głowie, czupryna’, przen. ‘człowiek rozczochrany’), Czop (: *czop* ‘zatyczka’, przen. ‘drałgal, niedołęga, fujara’), [Ćwiek], Ćwiek (: *ćwiek*, gw. *ćwiek* ‘gwóźdź’, przen. ‘człowiek małego wzrostu’), Drąg, Drong (: *drąg* ‘długi i gruby pręt’, przen. ‘o człowieku: drałgal, dryblas’), [Dzioba], Dzioba, Dziuba (: *Dziób*, *dziub* < *dziób*, *dziub* przen. ‘usta, buzia’, ‘znaki ospowe’, ‘o człowieku mającym znaki ospowe na twarzy’), Fasik (: *Fasa* < *fasa*, *faska* ‘naczynie drewniane’, przen. ‘człowiek otyły, tłusciuch, brzuchacz, baryła’ + *-ik*), Gajda (: *gajda* ‘dudy’, przen. ‘człowiek ociężały, słabowity, niezdolny do pracy’), Garzel, Garzeł, wym.

[*gar-zel*] (: *garzel* ‘duży gruczoł, wołe na szyi’, przen. ‘człowiek mający duży gruczoł na szyi’), Girek (: *Gira* < *gira* ‘pogardliwie noga’, przen. ‘człowiek mający duże i niezgrabne nogi’ + *-ek*), Głowa (: *głowa* ‘część ciała’, przen. ‘człowiek z dużą głową, głowacz’), Grzywa (: *grzywa* ‘grzywa końska i część skóry od grzywy’, przen. ‘człowiek z długimi włosami nad karkiem’), Jucha (: *jucha* ‘krew bydlęca, posoka’, ‘pogardliwie ludzka krew’, przen. ‘człowiek o niskiej moralności’), Katar (: *katar* ‘wydzielina z błon śluzowych’, przen. ‘człowiek cierpiący na tę chorobę’), Kielbasa (: *kielbasa* ‘rodzaj wędliny’, przen. ‘człowiek otyły’), Kiszka (: *kiszka* ‘jelito’, przen. ‘człowiek wysoki albo chudy’), Kłoczek (: *kłoczek* ‘duży kawał drewna’, przen. ‘z lekceważeniem o kimś niezgrabnym, ciężkim’), Kluska, Kloska (: *kluska, kloska* ‘gałka ciasta’, przen. ‘człowiek otyły’), Kłak (: *kłak* ‘wyczeski lnu lub konopii’, pog. ‘włosy skręcone, kudły’, przen. ‘człowiek z takimi włosami’, też gw. ‘człowiek słaby, niedołęga’), Kula (: *kula* ‘pocisk’, ‘kij dla kulawych’, przen. ‘kulawy’), Łapka (: *łapka* ‘demin. od *łapa* ‘część nogi zwierzęcej’, przen. ‘człowiek mający dużą, niezgrabną rękę albo nogę’), Łata (: *łata* ‘kawałek materiału do zasłonięcia dziury’, przen. gw. ‘oberwaniec, gałgan, łobuz’), [Łepkowski] (: *Lep, Łeb* < *łep* ‘głowa zwierzęcia’, przen. ‘człowiek z dużą głową’ + *-(k)owski*), Maczuga, Macuga (: *maczuga* ‘rodzaj dawnej broni’, przen. gw. ‘brzydka baba, niezdarne kobiecisko’), Oczko (: *oczko* ‘małe oko’, przen. ‘człowiek małooki’), Paszcza (: *paszcza* ‘jama, pysk’, przen. ‘człowiek z dużą twarzą, nieurodziwy’), [Puc], Pucz (: *puc* ‘usta, policzki; brzuszek’, przen. ‘o człowieku puciołowatym, grubym, tłustym’), Pudło (: *pudło* ‘skrzynka’, przen. ‘z pogardą o starszej kobiecie’), Ruła (: gw. *rula* ‘rura’, przen. ‘człowiek niezgrabny’), Sajdak (: *sajdak* ‘kołczan’, przen. gw. ‘dziecko niezgrabne, oberwaniec’), Spyra, Szpyra (: gw. *spyra* ‘ślonina’, przen. ‘noga, nożysko’, ‘człowiek otyły, niezgrabny’), Tłomok (: *tłomok* ‘tobół’, przen. gw. ‘człowiek ociężały, nieporadny’), Torba (: *torba* ‘worek, sakiewka’, przen. ‘człowiek gruby i niskiego wzrostu’, ‘niezgrabna kobieta’), Trzop (: *trzop* ‘skorupa, czerep’, przen. gw. ‘pogardliwa nazwa dla zniedołężniałego mężczyzny w podeszłym wieku’) (60).

#### d) motywowane przez rzeczowniki należące do klasy nieżywotne – abstrakty

Feler (: *feler* ‘wada, usterka’, przen. ‘człowiek ułomny’) (1).

#### e) motywowane przez przymiotniki

Przymiotniki mogły stawać się przezwiskami jednostkowymi na zasadzie epitetu: on jest jakiś, np. zewnątrznie: *chromy, chudy* lub wewnątrznie (z usposobienia), np. *cichy, hojny, odważny, zacny*. Tu przymiotniki określają wygląd zewnętrzny człowieka oraz jego charakter bezpośrednio lub pośrednio poprzez metaforę lub metonimię.

Brudny (: *brudny* ‘nieczysty’, przen. ‘człowiek sprośny, niehonorowy’), Chromy (: *chromy* ‘kulawy’, przen. ‘człowiek wątpliwy, chwiejny’), Czarny (: *czarny* ‘pozbawiony światła’, przen. ‘człowiek brzydki, zły, podły’), [Dzióbany], Dziubany (: *dziubany* ‘dziobaty’, ‘człowiek mający twarz pokrytą krostami (np. po ospie)’), Kulawy (: *kulawy* ‘człowiek utykający na jedną nogę’), Mały (: *mały* ‘nieduży; człowiek niskiego wzrostu’, przen. ‘ubogi’), Okropny (: *okropny* ‘człowiek straszny, przerażający (z powodu wyglądu)’, też gw. ‘bardzo duży’), Oślizły (: *oślizły* ‘pokryty wilgocią, lepki’, przen. ‘człowiek o wątpliwej moralności’), Rysawy, Ryszawy (: *rysawy* ‘człowiek rudawy, ryżawy’), Słaby (: *słaby* ‘

człowiek wąty, bezsilny'), Spaśny (: *spaśny* 'człowiek spasiony'), Zębaty, Zembaty (: *zębaty* 'mający duże zęby', przen. 'człowiek cięty, ostry, uszczypliwy'), Zimny (: *zimny* 'chłodny w dotyku', przen. 'człowiek apatyczny, obojętny, oziębły') (16).

## 2. Nazwiska od przezwisk określających cechy wewnętrzne i upodobania człowieka

### a) motywowane przez rzeczowniki z klasy żywotne – osobowe

Babiarczyk (: *Babiarz* < *babiarz* 'człowiek zniewieściały, kobieciarz' + *-czyk*), Babik (: *Baba* < *baba* 'stara kobieta', (o mężczyźnie) 'niewieściuch, tchórz, paplarz' + *-ik*), Badura (: gw. *badurzyć* 'gadać nie do rzeczy, pleść trzy po trzy'), Bajda (: *bajda* 'plotkarz'), Bajdura (: *bajdura* 'bajarz, papla'), [Bałamucki] (: *Balamut* < *bałamut* 'ten, co bałamuci, filut, kobieciarz' + *-ski*), Barabasz (: *barabasz* 'rozbójnik'), Bijak (: *bijak* 'zawadiaka awanturnik'), Bik, Big, Bick (: *bik* 'próżniak, ospalec, domator, wyrosły dragal, chłop'), Bizon (: *bizon* 'awanturnik'), Błazek (: *blazek* 'człowiek nędzny moralnie'), Bojak (: *bojak* 'człowiek bojaźliwy, tchórz'), Bolech (: gw. *bolecha* 'człowiek apatyczny, próżniak'), Brańka, Branka (: *branka*, forma żeńska od *braniec* 'jeniec, niewolnik', tu: 'niewolnica'), Bryda (: *bryda* 'łgarz'), [Buc] (: *buc* 'mężczyzna zarozumiały; otyły'), Buczek (: *buczek* 'płaczek'), Buldon (: *buldon* 'idiota, niedołęga'), Burzyca (: *burzyca* 'wichrzyciel'), Bzdioch (: *bździoch* 'ten, kto bździny puszcza', 'tchórz'), [Chajos], Hajos (: *Chaja* < *chaja* 'przezwisko żyda', gw. 'człowiek strachliwy, tchórz', 'ładacznica' + *-os*), Chama (: *Cham* < *cham* 'prostak, gbur, ordynus'), Chechłowski (: *Chechło* < gw. *chechło* 'człowiek zarozumiały, głupi', 'kobieta gadatliwa' + *-owski*), Chodana, Hodana (: *chodana* 'dziewczyna do niczego niezdatna'), Chrapek, Hrapek (: *chrapek* 'krzykacz, szczekacz', 'flegmatyk'), Ciapa (: *ciapa* 'ospalec; niedołęga'), Ciecianiak, Ciecianiok (: *ciecianiak* 'dziecko rozpieszczone', 'człowiek starszy albo dziecinny'), Cielebon, Cielibon (: *cieleban*, *cieliban* 'człowiek bez inicjatywy, nierozgarnięty', 'brzuchacz'), Cudak (: *cudak* 'dziwak, chimeryk'), Curzydło, Cuzydło (: *czurydło* 'chłystek')<sup>4</sup>, Czubek (: *czubek* 'stercząca fryzura', przen. 'człowiek psychicznie chory; wariat, pomyłony'), Drapacz (: *drapacz* 'narzędzie do spulchniania ziemi', przen. 'łupieżca', 'człowiek zachłanny, grabiący wszystko pod siebie'), [Dubowski] (: *dub* 'brednie, głupstwa', przen. 'chłop silny, rośły ale głupi; bałwan, cymbał' + *-owski*), Durak (: *durak* 'błazen, głupiec'), Fircyk, Firczyk (: *fircyk* 'strojniś'), Fucek, Fucek (: *Fucz* < *fuczeć* 'dyszeć', przen. 'pysnić się, być zarozumiałym', 'człowiek dąsający się' + *-ek*), Furtak (: *furtak* 'trzępiot'), Gabryś (: *gabryś* 'człowiek z niczego niezadowolony'), Gardziel (: *gardziel* 'gardło', gw. *gardziela* 'krzykacz'), Garlacz (: *gardlacz* 'człowiek krzykliwy'), Gębała, Gembala (: *Gębal* < gw. *gębal* 'człowiek gębaty, wiele albo ostro mówiący, pyskacz' + *-ala*), Glandys, Glandysz (: *Glanda* < *ględa* 'nudziarz; gaduła' + *-ys* lub *-ysz*), Głowacz (: *głowacz* 'mądrała; człowiek z wielką głową'), Grochal (: *grochal* 'prostak, gbur'), Heretyk (: *heretyk* 'wyznawca herezji', 'człowiek zły, ostry, prędk'), Herod (: *herod* 'okrutnik'), Huczek (: *huczek* 'krzykacz'), Hulaka, Chulaka (: *hulaka*

<sup>4</sup> Por. też objaśnienie [Cieślino: 32].

‘człowiek pędzący życie hulaszczę’), [Jezuita] (: *jezuita* ‘człowiek obłudny, fałszywy, przewrotny’), Judasz (: *judasz* ‘zdrajca’), Kaim, Kajm (: *kaim* ‘bratobójca’), Kajfasz (: *kajfasz* ‘człowiek nieludzki’), [Kargulewski], Karkulewski (: *Kargul* < *karg* ‘skąpy’, *kargol* ‘człowiek połamany’ + *-ewski*), Kozak (: *kozak* ‘pasterz, junak; zabijaka’), Kręciński (: *Kręt* < *kręt* ‘krętać’ + *-iński*), Kręcioch, Krencioch (: gw. *kręcioch* ‘człowiek zbyt afektowny’, ‘człowiek kręcący biodrami podczas chodzenia’), Krzykała (: *krzykała* ‘krzykacz’), Kułaga (: *kułęga* ‘człowiek słaby, chorowity’), Latawiec (: *latawiec* ‘ten, co lata, unosi się w powietrzu’, przen. ‘wiercipięta, włóczęga’, ‘próżniak, obieżyświat’), Lekostaj (: stp. *lgostaj* ‘człowiek lekkomyślny’), Leń (: *leń* ‘człowiek leniwy, próżniak’), Łasak (: *Łas* < *łasić się* ‘podlizywać się’, *łasy* ‘łakomy na smaczne kąski’ + *-ak*), Maga (: *maga* ‘wiedźma’, ‘kobieta złośliwa’), Magiera (: *magiera* ‘kobieta wstrętna, złośnica’), Mazgaj, Masgaj (: *mazgaj* ‘ślamazara, człowiek skłonny do płaczu’), Mądrala (: *mądrala* ‘człowiek przemądrzały’), Mękal (: *mękal* ‘nudziarz’), Monica (: *Monia* < gw. *monia*, *munia* ‘człowiek leniwy’ + *-ica*), Mruczek (: *Mruk* < *mruc* ‘człowiek małowówny, posępny’ + *-ek*), Mrzygłód, Mrzygód, Mrzygut (: *mrzygłód* ‘głodomorek, skąpiec’), Myjak (: *myjak* ‘łgarz, trzpiot’), Ogon (: *ogon* ‘tylna część ciała’, ‘rzecz, która ciągnie się za czym’, przen. ‘człowiek nie nadążający za rozwojem jakiś spraw’), Opryszek (: *opryszek* ‘zbir, rabuś’), Oszustowicz (: *Oszust* < *oszuścić* ‘ten, co oszukuje’ + *-owicz*), Paliwoda (: *paliwoda* ‘kłamca; włóczęga’), Pantak, [Pętak] (: *pętak* ‘małe, niegrzeczne dziecko’, przen. ‘człowiek niepoważny, mało wiarygodny’), Papla (: *papla* ‘plotkarz, gaduła’), Pardygał (: *Pardyga* < *pardać* ‘wałęsać się’, ‘pierdzieć’, przen. ‘człowiek, który puszcza gazy’ + *-ał*), Pędziwiatr (: *pędziwiatr* ‘włóczęga, wszędobylski’, ‘człowiek zmienny’), Piłat (: *piłat* ‘człowiek uchylający się od odpowiedzialności’), Plugawiec (: *plugawiec* ‘bezwstydnik’, ‘człowiek niechłujny’), Płaczek (: *płaczek* ‘człowiek, który często płacze’), Pochopień (: *pochopeł* ‘napastnik’, ‘człowiek zadziorny’), Polus (: *polus* ‘włóczęga, nicpoń’), Purchała (: *purchać* ‘człowiek odzywający się głosem podobnym do głosu świni’ + *-ała*), Pyrdzia (: gw. *pyrda* ‘przezvisko dziewczyny, która się guzdrze’), Pyszała (: *pysznąć się* ‘unosić się pychą, zadzierać nosa’, też *pyszny* ‘człowiek dumny, wyniosły, zarozumiały’ + *-ała*), Sadzik (: *sadzik* ‘łobuz, urwis’), Siepak (: *siepak* ‘oprawca, kat’), Skoczylas (: *skoczylas* ‘nieznośny chłopak’), Skrobacz (: *skrobacz* ‘człowiek, który skrobie’), Skuza (: gw. *skuza* ‘skąpiec, sknera’), Syc, Szyc (: gw. *syc* ‘sknera, skąpiec’), Świerguła, Świrguła (: *świergoła* ‘człowiek, który rzępoli (czyli nieudolnie gra na instrumencie)’), Świętoszek (: *świętoszek* ‘nabożniś’), Trzpiot (: *trzpiot* ‘lekkoduch’), Tułacz (: *tułacz* ‘włóczęga’), Tyrak (: gw. *tyrak* ‘człowiek niegospodarny’, też *tyrać* ‘ciężko, nieefektywnie pracować’), Wanat (: gw. *wanat* ‘próżniak’), Warchoł, Warchał (: *warchoł* ‘wichrzyciel’), Wikłacz (: *wikłacz* ‘krętać, matacz’), Wlazło (: *wlazło* ‘człowiek wszędobylski’), Wykręt (: *wykręt* ‘przenośnię o człowieku: krętać’), Wywijacz (: *wywijacz* ‘ten, co zwykle wywija (robi coś złego)’), Zbywacz (: gw. *zbywać się* ‘sprzeczać się’ + *-acz*), Zębalik (: *Zębał* < *zębał* ‘człowiek mający wielkie zęby’, przen. ‘człowiek uszczypliwy, uparty’, ‘wyśmiewacz, dowcipniś’ + *-ik*) (130).

Nazwiska *Barabasz*, *Herod*, *Judasz*, *Kaim*, *Kajfasz* i *Piłat* są motywowane przez równobrzmiące zapelatywizowane imiona biblijne [por. SEMot 2: 18, 66, 68, 107]. Należą tu również przezwiska od zapelatywizowanych zdrobnień imion chrześcijańskich: *Błażek*, *Gabryś*. W badanym materiale pojawiło się również kilka nazwisk złożonych: *Paliwoda*, *Pędziwiatr*, *Skoczylas*.

**b) motywowowane przez rzeczowniki z klasy żywotne – zwierzęta**

Baran (: *baran* ‘zwierzę’, przen. ‘głupiec, tępą głową’), Bąk (: *bąk* ‘owad’, przen. ‘człowiek nadąsany, mrukliwy, gderliwy’), Bujak (: *bujak* ‘byk’, przen. ‘awanturnik’), Byk (: *byk* ‘samiec krowy’, przen. ‘człowiek bezrozumny, niemoralny’, ‘z dezaprobatą o zdrowym mężczyźnie unikającym pracy’), Cap (: *cap* ‘stary kozieł’, przen. ‘głupiec’), Chrobak (: gw. *chrobak* ‘robak’, przen. ‘wyrzut sumienia’, ‘o człowieku niemoralnym, o niskich instynktach’), Cieluch (: *cieluch* ‘roczny byczek’, przen. ‘głupiec’, ‘człowiek opasły, ociężały’), Czeczotka (: *czeczotka* ‘ptak wróblowaty’, przen. ‘kobieta wiele i prędko mówiąca’), Ćwik (: *ćwik* ‘kogut niezupełnie wykapłoniony z wyciętym grzebieniem’, przen. ‘człowiek przebiegły’), Dubiel, Dubel (: *dubiel* ‘gatunek ryby’, przen. ‘głupiec, prostak’), Dudek (: *dudek* ‘ptak wróblowaty’, przen. ‘głupiec, cymbał, fujara’), Dzik (: *dzik* ‘ssak należący do rodziny świń’, przen. ‘człowiek nieokrzesany, stroniący od ludzi, prostak’), Gaska (: *gaska* ‘mała geś’, przen. ‘dziewczyna naiwna, łatwowierna’), Gęga (: *Gega* < *gega* ‘geś’, ‘dziewczyna naiwna, łatwowierna’, *gęgać* ‘pleść głupstwa’), Gnida (: *gnida* ‘jajko wszy albo gzyka’, przen. ‘człowiek odrażający moralnie’), [Goryl] (: *goryl* ‘małpa człekokształtna’, przen. ‘człowiek nieurodziny’), Hada (: *hada* ‘gad’, przen. ‘człowiek podły, podstępnie uniżony’), Jastrząb (: *jastrząb* ‘ptak drapieżny z rodziny sokołów’, przen. ‘nieprzyjaciół, wróg’), Kleszcz, Klis(z)cz, Klyszcz (: *kleszcz* ‘pajak pasożytujący na kręgowcach’, przen. ‘człowiek wykorzystujący innych’), Kocur, Koczur (: *kocur, koczur* ‘samiec kotki’, przen. ‘niezadowolony, niesmak, wyrzut’, ‘człowiek nękanym wyrzutami sumienia’, też ‘człowiek zaniedbany, brudny’), Kos (: *kos* ‘ptak z rodziny drozdów’, przen. ‘człowiek chytry, przebiegły’), Koza (: *koza* ‘zwierzę raciowe’, przen. ‘kobieta brzydka i wszetecznica’, ‘kobieta żywego usposobienia albo naiwna’), Kozioł, Kozieł (: *koziół, stp. i gw. kozieł* ‘samiec kozy’, przen. ‘człowiek uparty’), [Krowa] (: *krowa* ‘samica byka’, przen. ‘pogardliwie o kobiecie niezgrabnej albo głupiej’), Kurzeja (: gw. *kurzeja* ‘kura piejąca, nie znosząca jaj’, przen. ‘plotkarz’), Lampart, Lempart, Lępart, Lompart (: *lampart* ‘zwierzę drapieżne’, przen. ‘basalyk, włóczęga; zuchwalec, łobuz, hulaka’), Lis (: *lis* ‘zwierzę drapieżne z rodziny psów’, przen. ‘człowiek chytry, przebiegły’, ‘człowiek rudy, ryży’), Liszka (: *liszka* ‘gąsienica’, gw. *liska* ‘samica lisa’, przen. ‘człowiek podstępny, zdradliwy’), Maciura (: *maciura*, gw. *maciora* ‘matka’, ‘ciężarna samica świni’, przen. ‘pogardliwie kobieta utrzymująca dom publiczny, makarela’), Oślak (: *Osiel* < *osiół, osieł* ‘zwierzę’, przen. ‘głupiec, gamoń’ + *-ak*), Paw (: *paw* ‘gatunek ptaka’, przen. ‘człowiek zarozumiały, nadęty’), Płecha (: *płecha* gw. ‘pchła’, przen. ‘człowiek natarczywy’), Płoszczyca (: gw. *płoszczyca, płaszczycza* ‘pchła’, też ‘pluskwa’, przen. ‘człowiek natarczywy, natrętny’), Putka (: *putka* ‘prosię’, też dem. od *puta* ‘członek wstydlivy żeński’, ‘członek wstydlivy męski’, przen. ‘mężczyzna zniewieściał; kobiecizna’), Pyrka (: *pyrka* ‘zeszchle łajno krowie’, przen. ‘człowiek nędzny moralnie’), Rak (: *rak* ‘skorupiak’, gw. ‘nieznośne dziecko’), Suka (: *suka* ‘samica psa’, przen. ‘kobieta zła, jędza, złoźnica’, też ‘kobieta puszczańska, uganiająca się za mężczyznami’), Szczur (: *szczur* ‘gryzoń z rodziny myszowatych’, przen. ‘człowiek ciekawski, szperacz’), Wilk (: *wilk* ‘ssak drapieżny z rodziny psów’, przen. ‘próżniak’, też ‘człowiek podejrzliwy’), Wydra (: *wydra* ‘zwierzę z rodziny kunowatych’, przen. ‘z intencją obraźliwą o kobiecie chytrej, wyzywająco ubranej, złośliwej, kłótiwej’), Zdeb (: *zdeb* ‘zbik’, przen. ‘człowiek posępny, skąpy, samolub’), Zwierz (: *zwierz* ‘wielkie, dzikie zwierzę, bestia’, przen. ‘człowiek duży, niezgrabny’, ‘pogardliwie

o człowieku nieokrzesanym, grubiańskim'), Żbik (: *żbik* 'dziki kot', przen. 'chłopak swawolny, dziki'), Żmija (: *żmija* 'jadowity wąż', przen. 'człowiek złośliwy; kobieta jędra') (52).

### c) motywowane przez rzeczowniki z klasy nieżywotne – konkret

Nazwiska motywowane przez rzeczowniki oznaczające rośliny to:

Cybulski (: *Cybula, Cebula* < *cybula, cebula* 'roślina', przen. 'głupiec' + *-ski*), Fijałek, Fialek, Fijołek, Fiołek (: *fiołek*, daw. *fijołek* 'roślina', przen. 'człowiek pomieszany na rozumie, dziwacznie myślący'), Kapusta (: *kapusta* 'roślina warzywna', przen. 'człowiek niemrawy, ślamazarny, głupi'), Kąkol (: *kąkol* 'roślina z rodziny traw', przen. 'człowiek niezdatny do niczego, zakała'), Migdał (: *migdał* 'owoc migdałowca, też gatunek byliny', przen. 'fircyk, elegant', 'prostak') (8).

Pozostałe nazwiska należące do innych grup semantycznych (tj. nazwy przedmiotów, narzędzi, budynków, nazwy części ciała ludzkiego i zwierzęcego, nazwy chorób i zjawisk atmosferycznych):

Bandura (: *bandura* 'lutnia kozacka', przen. 'cymbał, bałwan, głupiec, niedołęga'), Bijak (: *bijak* 'krótszy kij u cepa', przen. 'zawadiaka, awanturnik'), Bobek (: *bobek* 'łajno podobne do drobnego bobu', przen. 'człowiek o wątpliwej moralności'), Bubel (: *bubel* 'towar kiepskiej jakości', przen. 'człowiek nieporadny życiowo'), Burdyl (: *burdel*, gw. *burdyl* 'stary, brudny, walący się budynek', 'dom schadzek', przen. 'człowiek postępujący niemoralnie', też 'brud, bałagan, nieporządek'), Cholewa, Holewa (: *cholewa* 'górna część buta', 'pijak', przen. 'człowiek mówiący co mu ślina przyniesie', o dziewczynie 'tłuk, wszetecznica'), Cium (: *Ciuma* < *ciuma, czuma* 'dżuma', gw. 'niedołęga, niezdara', 'człowiek pozbawiony sprytu, spostrzegawczości', 'człowiek ponury, nietowarzystki'), Ciupek (: *Ciupa* < *ciupa* 'więzienie', przen. 'głupiec, niedołęga' + *-ek*), Flak, Flaka (: *flak*, gw. *flak(a)* 'jelito', przen. 'człowiek słaby, bez woli i charakteru, niedołęga, fujara'), Fujara (: *fujara* 'duża fujarka, flet', przen. 'niedołęga, gamoń, niezdara'), Kłak (: *kłak* 'wyczeski lnu lub konopii', pog. 'włosy skręcone, kudły', przen. 'człowiek z takimi włosami', też gw. 'człowiek słaby, niedołęga'), Knebel (: *knebel* 'kołek drewniany', przen. z niem. 'człowiek grubiański, urwis, nicpoń, smyk'), Kozub (: *kozub* 'kosz, łubianka', przen. 'człowiek uparty'), Kufel (: *kufel* 'pękate naczynie szklane z uchem na płyny', przen. 'człowiek nie stroniący od alkoholu, pijak'), Łata (: *łata* 'belka w dachu', przen. gw. 'oberwaniec, gałgan, łobuz'), Mosur (: *Mosor* < *mosor* 'naczynie wydłubane z drzewa, czerpak', przen. gw. 'człowiek zawzięty, uparty'), Przywara (: *przywara* 'resztki jedzenia przywarte do naczynia', przen. 'człowiek mający złe przyzwyczajenia, wady'), Pypeć (: *pypeć* 'narośl na języku kury', przen. 'człowiek niespokojny, wiercipięta'), Rura (: *rura* 'metalowy przewód do transportu cieczy i gazów', przen. 'głupiec'), Saternus (: *Saterna* < *szater* 'sieć na ptaki', gw. *sater* 'dach z gałęzi dla bydła na hałach', przen. 'człowiek gwałtowny' + *-us*), Siekiera (: *siekiera* 'narzędzie', przen. 'człowiek ostry, twardy, nieugięty'), Spyрка (: gw. *spyрка* 'słonina', przen. 'skąpiec, sknera'), Suswał, Suszał (: *suswał, suszał* 'fartuch skórzany', przen. 'człowiek leniwy, wałkoń'), Szmata, Smata (: *szmata, smata* 'kawałek podartej tkaniny', przen. 'pogardliwie o człowieku, zwłaszcza niedbającym o swoją godność; także nieszanująca się kobieta'), Wicher (: *wicher* 'gwałtowny wiatr', przen. 'człowiek o niespokojnym usposobieniu'), Wiecheć (: *wiecheć* 'wiązka słomy lub chrustu', przen.

‘nicpoń, gałgan’), Wyrwa (: wyrwa ‘dziura’, przen. ‘osoba złośliwa, obmowna’), Zawierucha (: zawierucha ‘silny wiatr’, przen. ‘człowiek porywczy, zawadiaka’) (32).

#### d) motywowane przez rzeczowniki należące do klasy nieżywotne – abstrakty

W grupie tej zamieszczam pojęcia z zakresu wierzeń, które się materializują (np. *Bies*, *Piekło*), a w przypadku ludzi antropomorfizują (np. *Sarapata*, *Zdrada*).

Bies (: *bies* ‘diabeł, zły duch’, ‘czarownica’, przen. ‘człowiek zły, podły i podstępny’), Buba (: *buba* ‘straszydło’, gw. ‘krowa, cielę’, przen. ‘głupiec’) Garus (: *garus* ‘bałagan, nieporządek’, przen. ‘piecuch, lubiący wygrzewać się przed piecem, wałkoń, leniwiec, próżniak’), Głód (: *głód* ‘popęd do jedzenia’, przen. ‘człowiek chciwy, poządlivy’), Krzywda (: *krzywda* ‘uszczerbek materialny albo moralny zrobiony niesłusznie, niesprawiedliwość’, przen. ‘człowiek któremu wyrządzono krzywdę’), Niezgoda (: *niezgoda* ‘waśń, brak jedności’, przen. ‘człowiek kłótlivy, niedążący do zgody’), Piekło (: *piekło* ‘miejsce kar wiecznych dla zmarłych grzeszników’, przen. ‘człowiek zły i podły’), Potępa, Potempa (: *potępa* ‘obelga, pogarda’, przen. ‘człowiek na którego wydano wyrok, skazano na karę; potępieniec’), Sarapata (: *sarapata* ‘kłopot, tarapaty’, przen. ‘człowiek ciągle wpadający w kłopoty’), Tarapata (: *tarapata* ‘hałas; kłopot’, przen. ‘człowiek głośny, hałaśliwy, krzykacz’), Wada (: *wada* ‘usterka’, przen. ‘człowiek ułomny psychicznie’), Wymysł (: *Wymysla* < *wymysł* ‘dowcip; urojenie’, ‘człowiek mający dziwne pomysły’), Zdrada, Zrada (: *zdrada*, gw. *zrada* ‘niewierność’, przen. ‘człowiek nieuczciwy, zdrajca’) (15).

#### e) motywowane przez przymiotniki

Brudny (: *brudny* ‘nieczysty’, przen. ‘człowiek srośny, niehonorowy’), Chromy (: *chromy* ‘kulawy’, przen. ‘człowiek wątplivy, chwiejny moralnie’), Chytry (: *chytry* ‘ostrośny, roztropny’, przen. ‘człowiek przebiegły, podstępny, zdraclivy’, też ‘chciwy’), Cielęcak (: *Cielęcy* < *cielęcy* ‘związany z cielęciem’, przen. ‘człowiek głupawy, naiwny, infantylny’ + -ak), Czarny (: *czarny* ‘pozbawiony światła’, przen. ‘człowiek brzydki, zły, podły’), Damski (: *damski* ‘mający związek z kobietami’, przen. ‘męczyzna zniewieściaty’), Drewniany (: *drewniany* ‘zrobiony z drewna’, przen. ‘człowiek nieczuły, obojętny, zimny’), Dziki (: *dziki* ‘nieoswojony; gwałtowny’, przen. ‘człowiek stroniący od ludzi, wystraszone’), Karamański (: *karamański* ‘człowiek przewrotny, opaczny’), Kwaśny (: *kwaśny* ‘mający smak kwasu’, przen. ‘człowiek niezadowolony’), Naglik (: *Nagły* < *nagły* ‘nieoczekiwany, raptowny’, przen. ‘człowiek szybki, porywczy’ + -ik), [Niedbały] (: *niedbały* ‘niestaranny, niechlujny’, przen. ‘człowiek niestaranny, leniwy, ociężały’), Niesyty (: *niesyty* ‘niemający zaspokojonego uczucia głodu’, przen. ‘człowiek wiecznie głodny’), Okropny (: *okropny* ‘wzbudzający grozę, strach, przerażenie’, przen. ‘człowiek straszny, przerażający’, gw. ‘bardzo duży’), Okruta (: *Okrutny* < *okrutny* ‘wyrażający okrucieństwo, będący przejawem okrucieństwa’, przen. ‘człowiek bezlitosny, nieludzki, dziki’), Oślizły (: *oślizły* ‘pokryty wilgocią, lepki’, przen. ‘człowiek o wątplivej moralności’), Przykry (: *przykry* ‘groźny, trudny, zły’ przen. ‘człowiek dokuczliwy, nieżnośny’), Słaby (: *slaby* ‘nietrwały, nieodporny, łatwo ulegający zniszczeniu’, przen. ‘człowiek wątły, bezsilny’), Twardy (: *twardy* ‘mocny, nieuginający się pod naciskiem’, ‘człowiek silny’, też ‘człowiek tępy, niepojętny’), Zębaty, Zembaty (: *zębaty* ‘mający długie przednie zęby’,

przen. 'człowiek cięty, ostry, uszczypliwy'), Zimny (: *zimny* 'zimowy; chłodny', przen. 'człowiek apatyczny, obojętny, oziębły') (22).

### 3. Nazwiska od przezwisk określających człowieka ze względu na wykonywany przez niego zawód, sprawowany urząd i nazwy pokrewieństwa rodzinnego

Wszystkie nazwiska w tej grupie są motywowane przez **rzeczowniki żywotne – osobowe**. Przenośnie określają wygląd zewnętrzny człowieka oraz jego charakter:

Banach (: gw. *banach* 'nieślubne dziecko'), Bartnik (: *bartnik* 'pszczelarz', przen. 'chłop nieokrzesany'), Baster (: *baster* 'dziecko z nieprawego łoża'), [Cesarz], Cysarz (: *cesarz* 'imperator', przen. 'człowiek dominujący, lubiący rządzić'), Chmielarz (: *chmielarz* 'plantator chmielu', przen. 'pijak, włóczęga'), Ciura (: *ciura* 'luzak wojskowy', przen. 'niezdara, gamoń', 'głupiec'), Drab (: *drab* 'żołnierz pieszy', 'sługus', przen. 'dragal, dryblas', 'łobuz'), Drabik (: *drabik* 'żołnierz najemny', przen. 'hultaj, łotr'), Drwał (: *drwał* 'ten, co drzewo rąbie', przen. 'człowiek nieokrzesany, prostak, gbur'), Dworak (: *dworak* 'dworzanin króla lub magnata', 'służący we dworze wiejskim, parobek dworski', przen. 'sługus, lizus'), Grandys (: *Grand* < gw. *grand* 'rabuś, złodziej' + -ys), [Grondal] (: *grondal* 'rolnik', przen. 'prostak, nieokrzesany grubianin', 'człowiek wysokiego wzrostu i silnej budowy', 'niezdara'), Hajduk, Chajduk (: *hajduk* 'żołnierz piechoty węgierskiej; dozorca; gajowy', przen. 'rozbójnik, rabuś, opryszek'), Kuchta (: *kuchta* 'pogardliwie: kucharz albo kucharka', 'służąca'), [Maślarz], Maślorz (: *maślarz* 'człowiek, który robi albo sprzedaje masło', przen. 'człowiek bez energii; mazgaj'), Pacholek (: *pacholek* 'parobek', przen. 'z pogardą o kimś wysługującym się przeciwnikowi za wynagrodzenie'), [Palarz] (: *palarz* 'palacz', przen. 'smoluch, brudas, niechluj'), Piecuch (: *piecuch* 'sługa pałacy w piecu', przen. 'niewieściuch, baba, niedołęga'), Piracki (: *Pirat* < *pirat* 'rozbójnik morski, korsarz', przen. 'człowiek gwałtowny, nieobliczalny' + -ski), Pisarczyk (: *pisarczyk* 'lichy, podrzędny pisarz, gryziopiórek'), Szklarz, Śklarz (: *szklarz* 'rzemieślnik obrabiający albo wytwarzający szkło', przen. gw. 'bлагier, łgarz, kłamca'), Szmaciarz, Smaciarz (: *szmaciarz* 'człowiek zbierający szmaty lub nimi handlujący', przen. 'człowiek ubrany w łachmany; nieporadny') (27).

### 4. Nazwiska od przezwisk odetnicznych

W tej grupie są nazwiska motywowane wyłącznie przez **rzeczowniki żywotne – osobowe**:

Cygan, Cygan (: n. etn. *Cygan* 'lud pochodzący z Indii', też ap. *cygan* 'kłamca'), Moskal (: n. etn. *Moskal* 'mieszkaniec Moskwy', też < ap. *moskal* 'żołdak', 'człowiek żarłok'), Murzyn (: n. etn. *Murzyn* 'ciemnoskóry mieszkaniec Afryki', przen. 'człowiek, który wykonywa za kogo ciężką pracę'), Szwab (: n. etn. *Szwab* 'Niemiec'), Żydek (: zdr. n. etn. *Żyd*, 'szachraj, lichwiarz', 'człowiek podstępny, przewrotny' + -ek) (6).

### 5. Nazwiska od przezwisk określających intymne części ciała ludzkiego

Przezwise intymne motywowane są przez rzeczowniki należące do różnych kategorii, m.in.: **rzeczowniki żywotne – osobowe**: Ciulik (: *Ciul* < *ciul* 'przezwise wulgarne

skierowane do człowieka’, ‘mężczyzna niezdarny, ślamazarny’ + -ik), Gach (: *gach* ‘kochanek mężatki’), Gaszek (: *gaszek* ‘jw.’) (3); **rzeczowniki żywotne – zwierzęta**: Cipcia (: *Cipa* < gw. *cipa* ‘kura’, wulg. ‘vagina’, przen. ‘o człowieku ciężkim, tępym, ospałym’, ‘pogardliwie o kobiecie lub dziewczynie’ + -cia), Kapłon (: *kapłon* ‘kogut kastrowany’, ‘z pogardą o mężczyźnie’), Kuras (: *kuras* ‘tęgi kur albo kapłon’, gw. ‘penis’), Ptaszek (: *ptaszek* ‘demin. od ptak’, przen. ‘cwaniak’, gw. ‘penis u małego chłopca’), Wałach (: *wałach* ‘kastrowany koń’, przen. ‘o mężczyźnie: eunuch’) (5); **rzeczowniki nieżywotne – konkretne**: Kuper (: *kuper* ‘tylnia część tułowia u ptaków’, przen. ‘tyłek, zadek’), Kuśka (: gw. *kuśka* ‘penis’), Kutas (: *kutas* ‘ozdoba na czapce w kształcie pędzelka’, gw. ‘członek męski’), Putek (: *puta* ‘członek męski’ + -ek), Żyła (: *żyła* ‘naczynie krwionośne’, przen. ‘członek męski’) (5); **rzeczowniki nieżywotne – abstrakty**: Gawęda, Gawenda (: *gawęda* ‘pogawędka’, ‘członki wstydlive’) (2). Łącznie 15 nazwisk.

## 6. Nazwiska od przezwisk określających stan posiadania

Zdecydowana większość nazw należących do kategorii nazwisk określających stan posiadania motywowana jest **rzeczownikami żywotnymi – osobowymi**: Babka (: ap. *babka* ‘matka ojca lub matki’, przen. ‘żebraczka’), [Biedak] (: *biedak* ‘człowiek biedny, ubogi, mizerny’), [Chodak] (: gw. *chodak* ‘dobry piechur’, ‘stary but’, przen. ‘przezvisko człowieka biednego’), Hołota, Chołota (: *hołota* ‘golec, biedak’, ‘ludzie biedni; pospólstwo, motłoch’), [Chudak] (: *chudak* ‘biedak’, ‘człowiek narzekający na swój niedostek’), Dziad (: *dziad* ‘człowiek stary’ albo ‘żebrak’), Golec (: *golec* ‘człowiek goły’, ‘biedak’), Ewangelista (: *ewangelista* ‘dziad, żebrak chodzący z ewangeliczką (biblią)’), Gnojek (: *gnojek* ‘biedak na gnoju siedzący’, też ‘brudas, flejtuch’), Mały (: *mały* ‘nieduży; człowiek niskiego wzrostu’, przen. ‘ubogi’), Mendyk (: *mendyk* ‘żebrak, dziad’), Żebrak (: *żebrak* ‘człowiek ubogi; ułomny, kaleka’) (13). Dwa nazwiska motywowane są przez **rzeczowniki nieżywotne – abstrakcyjne**: Bieda (: *bieda* ‘nędza, ubóstwo, niedostatek’), Nędza (: *nędza* ‘bieda, ubóstwo’) (2). Jedno nazwisko pochodzi od **przymiotnika**: Chudy (: *chudy* ‘jałowy’, przen. ‘człowiek biedny, ubogi, niezdolny’). W sumie 16 nazwisk.

## 7. Nazwiska od charakterystycznych powiedzonek i przekleństw

Jedno nazwisko motywowane jest przez **rzeczownik nieżywotny – konkretny**: Cholera (: *cholera* ‘przekleństwo’, też: ‘choroba z wymiotami, biegunką i kurczami’, przen. ‘człowiek złośliwy, dokuczliwy’), pozostałe 5 nazwisk motywują **rzeczowniki nieżywotne – abstrakcyjne**: Faron (: gw. *faron* ‘piorun’, przen. ‘o człowieku wyśmiewanym’, też: ‘przekleństwo’), Fuja (: *Fuj* < *fujać* ‘dąć, wiać’, też: *fuj!* ‘wykrzyknik wyrażający oburzenie, wstręt’, ‘człowiek wstrętny’), Kuzia (: *kuzia* ‘przekleństwo’, ‘człowiek często używający przekleństw’), Piorun, Pieron (: *piorun*, gw. *pieron* ‘głośnie wyładowanie atmosferyczne’, ‘przekleństwo’, przen. ‘człowiek zły, dokuczliwy’) (6).

Podsumowując możemy stwierdzić, iż w 2. poł. XVIII i 1. poł. XX w. na terenie zachodniej Małopolski występowały nazwiska pochodzące od przezwisk o zabarwieniu pejoratywnym. Analizie semantyczno-gramatycznej zostało poddanych 496 nazwisk niederywowanych i derywowanych słowotwórczo oraz paradygmatycznie. Wyniki tej analizy ilustrują tabele.

Tab.1. Bazy leksykalne nazwisk odprzezwickowych przeniesionych i derywowanych słowotwórczo lub paradygmatycznie

| Bazy leksykalne nazwisk odprzezwickowych                                                                                   | liczba | %     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|-------|
| określające cechy zewnętrzne człowieka<br>(wzrost, tuszę, kolor włosów i skóry, ułomność,<br>zwracającą uwagę część ciała) | 167    | 33,70 |
| określające cechy wewnętrzne i upodobania człowieka                                                                        | 259    | 52,21 |
| określające człowieka ze względu na wykonywany zawód,<br>sprawowany urząd i nazwy pokrewieństwa rodzinnego                 | 27     | 5,44  |
| odetniczne                                                                                                                 | 6      | 1,20  |
| określające intymne części ciała człowieka                                                                                 | 15     | 3,10  |
| określające stan posiadania                                                                                                | 16     | 3,22  |
| od charakterystycznych powiedzonek i przekleństw                                                                           | 6      | 1,20  |
| łącznie                                                                                                                    | 496    | 100   |

Biorąc pod uwagę kryterium semantyczne, najwięcej jest nazwisk od przezwisk określających cechy wewnętrzne i upodobania człowieka – 259 nazwisk, w dalszej kolejności idą nazwiska od przezwisk określające cechy zewnętrzne człowieka, tj. wzrost, tuszę, kolor włosów i skóry oraz ułomność. Tu zaliczyłam 167 antroponomów. Następną grupę stanowią nazwiska od przezwisk określających człowieka ze względu na wykonywany przez niego zawód, sprawowany urząd i nazwy pokrewieństwa rodzinnego – 27 antroponomów. Nazwisk od przezwisk określających stan posiadania jest 16, a intymnych – 15. Pozostałe nazwy stanowią niewielką ilość badanego zbioru. Są to nazwiska utworzone od przezwisk będących nazwami etnicznymi – 6 oraz od charakterystycznych powiedzonek i przekleństw – również 6.

W pierwszej, najliczniejszej grupie (259 nazw), znalazły się nazwiska od przezwisk mówiące przede wszystkim o cechach charakteru i upodobaniach osoby nazywanej, np. mężczyzna **lubiący towarzystwo kobiet** to: *Babiarczyk, Babik, [Bałamucki], Damski, człowiek pyszny i zarozumiały: [Buc], Chechłowski, Paw, Pyszala, głupi: Buldon, Baran, Cap, Cielęcak, Dudek, Dubiel, Oślak, chytry i przebiegły: Lis, Liszka, Kos, chciwy: [Kargulewski], Mrzygłód, Skuza, Spyrka, zawadiaka i awanturnik: Bijak, Bizon, Jastrząb, Saternus, Warchoł, Zawierucha, kłamca: Bryda, Kręciński, Paliwoda, Żydek, niedołęga: Ciapa, Flak, Flaka, Kapusta, Kąkol, pyskacz: Gardlach, Gębala, Huczek, Krzykała, okrutnik – Herod, Magiera, Okruta, Siepak, Suka, złośliwy: Wydra, Wyrwa, Zębaty, Żmija, uparty: Koziol, Kozub, Mosur, leniwy: Leń, Monica, Suswał, Wilk, mrukliwy: Mruczek, Bąk, placzliwy: Mazgaj, Placzek, nudziarz: Glandys, Mękał, tchórz: Bojak, [Chajos], prostak: Chama, Grochal, plotkarz: Papla, przemądrzały: Mądrala, obłudny i fałszywy: [Jezuita], o wątpliwej moralności: Gnida, Hada itd.*

W drugiej, równie licznej grupie (167 nazw), są nazwiska mówiące o cechach zewnętrznych człowieka, jak **wzrost** (na zasadzie opozycji wysoki – niski), np.: osoba bardzo wysoka określana jest jako: *Bardoń, Dylań, Dylań, Wielgus*, zaś osoba o bardzo niskim wzroście: *Ciupka, [Karlik] i Malec*; **tusza** (na zasadzie opozycji otyły – szczupły), np.: człowiek o nadmiernej tuszy to: *Buła, Grubka, Miś, Spaśny*, a człowiek nadmiernie szczupły to: *Glista i Szczurek*, **kolor włosów**, np.: *Belica, Biel, Rudek, Siwiec, Szafranec*, **kolor skóry**, np.: *Czarniak, Czarny, niezgrabna sylwetka*, np.: *Chyłko, Dulban, Hajda, Halama, Krowa, Murdek*, **charakterystyczna zwracająca uwagę część ciała**: *Bałos* (wytrzeszczone oczy / duże uszy), *Głowa i Głowacz* (duża głowa), *Klapouch* (długie, obwisłe uszy), *Krzywonos* (krzywy nos), *Czapla i Nogala* (długie nogi), *Nosalik* (duży nos), **wiek** (na zasadzie opozycji stary – młody): osoba w podeszłym wieku to: *Grzyb, Klepa, Pudło*, zaś bardzo młoda określana jest jako: *Malec, Młodzik, brzydkie, rozczochrane włosy*, np.: *Czubaj, Grzywak, [Kudlacz], Łysoń, Klak, ułomność: Chrapla* (charczy), *Chromy i Kulawy* (kuleje), *Gluszek* (niedosłyszający), *Jąkała i Momot* (jąka się), *Majda, Mańkut, Majkut* (jest leworęczny), *Klaput* (mówi niewyraźnie), *Migacz i Mroczek* (chorobliwie mruży oczy).

Trzecią grupę stanowią nazwiska nazywające człowieka za pomocą nazw zawodów, godności (27 nazw) odnoszą się zarówno do wyglądu zewnętrznego człowieka, np. *Drab* < *drab* ‘drażał, dryblas’, jak i do cech charakteru, np. *Piecuch* < *piecuch* ‘niewieściuch, baba, niedołęga’, *Bartnik* < *bartnik* ‘chłop nieokrzesany’. Zdecydowana większość jednak nazywa cechy charakteru człowieka.

Zanotowano dość dużo nazwisk określających stan posiadania osoby przeżywanej – 16 nazwisk. Można więc przyjąć, iż stan materialny dla ludzi badanego okresu miał ogromne znaczenie, zwłaszcza na wsi, która była dużo biedniejsza niż miasto. Wyrażają to nazwiska podkreślające niedostatek i ubóstwo, często dosadne i ubliżające godności osobistej nosiciela, np. *Dziad, Hołota, Gnojek, Golec, Nędza*.

Nazwisk od przezwisk intymnych w badanym zbiorze jest 15. Pochodzą one głównie od określeń intymnej części ciała mężczyzny, np. *Kuras, Kuśka, Kutas, Ptaszek* oraz wulgarnych nazwań kobiety lub mężczyzny, np. *Cipcia, Ciulik, Kapłon, Kuras, Wałach*, pochodzących głównie ze świata zwierzęcego.

Tab. 2. Charakterystyka gramatyczna wyrazów motywujących nazwiska odprzezwickowe przeniesione i derywowane słowotwórczo lub paradygmatycznie

| Charakterystyka gramatyczna wyrazów motywujących | liczba     | %          |
|--------------------------------------------------|------------|------------|
| rzeczowniki żywotne – osobowe                    | 254        | 51,2       |
| rzeczowniki żywotne – zwierzęta                  | 69         | 13,9       |
| rzeczowniki nieżywotne – konkrety                | 109        | 22,0       |
| rzeczowniki nieżywotne – abstrakty               | 25         | 5,0        |
| przymiotniki                                     | 39         | 7,9        |
| <b>łącznie</b>                                   | <b>496</b> | <b>100</b> |

Najwięcej jest nazwisk motywowanych przez rzeczowniki żywotne osobowe – 254, następnie przez rzeczowniki nieżywotne konkretne – 109, rzeczowniki żywotne – zwierzęta – 69, przymiotniki – 39, rzeczowniki nieżywotne – abstrakty – 25 nazw.

Należy zaznaczyć, iż spora liczba nazwisk o zabarwieniu pejoratywnym motywowana jest przez wyrazy należące do świata zwierzęcego – 69 nazw np.: *Łapka* < ap. *łapa* ‘duża niezgrabna ręka albo noga’, [*Łepkowski*] < ap. *łep, łeb* ‘pogardliwie głowa człowieka’, *Pypeć* < ap. *pypeć* ‘narośl na języku kury’, *Jucha* < ap. *jucha* ‘pogardliwie ludzka krew’ oraz przezwiska motywowane przez rzeczowniki z klasy żywotne – zwierzęta, np.: *Kłępa* < ap. *klępa* ‘samica łosia’, przen. ‘pogardliwie stara kobieta’, [*Goryl*] < ap. *goryl* ‘małpa człekokształtna’, przen. ‘człowiek nieurodziny’, *Suka* < ap. *suka* ‘samica psa’, przen. ‘kobieta zła, jędza, złoźnica’. Określanie ludzi za pomocą terminów należących do świata zwierzęcego ma charakter pejoratywny. Negatywny charakter przezwisk animalistycznych wynika z antropocentrycznego sposobu postrzegania świata. Całą rzeczywistość ujmując się z punktu widzenia człowieka. Człowiek jako istota najdoskonalsza w świecie, znajduje się najwyżej w hierarchii ważności, dlatego nazwa zwierzęcia lub od niej pochodna odniesiona do człowieka niemal zawsze go deprecjonuje [por. Kempf 1985].

Jeśli natomiast idzie o strukturę nazwisk, to pojawiły się, choć nieliczne, nazwiska powstałe drogą derywacji słowotwórczej lub fleksyjnej. Nazwiska derywowane słowotwórczo z sufiksem: **-ski**: [*Bałamucki*], *Bałwański*, [*Cabański*], *Cabajski*, *Chechłowski*, *Cybulski*, [*Dubowski*], [*Kargulewski*], *Karkulewski*, *Kręciński*, [*Łepkowski*], *Piracki* (12); **-ik(-czyk)**: *Babiarczyk*, *Babik*, *Bugajczyk*, *Ciulik*, *Fasik*, *Naglik*, *Nosalik*, *Zębalik* (8); **-ek**: *Ciupek*, *Fucek*, *Fuczek*, *Girek*, *Mruczek*, *Murdek*, *Putek*, *Żydek* (8); **-ys(-ysz)**: *Bajtys*, *Glandys*, *Glandysz*, *Grandys* (4); **-ak**: *Cielećak*, *Łysak*, *Oślak* (3); **-os**: *Bałos*, [*Chajos*], *Hajos* (3); **-ala**: *Gębala*, *Gembala* (2); **-ała**: *Purchała*, *Pyszala* (2); **-ko**: *Chyłko*, *Hyłko* (2); **-acz**: *Zbywacz* (1); **-aj**: *Ciuchaj* (1); **-ał**: *Paradygał* (1); **-un**: *Dulban* (1); **-cia**: *Cipcia* (1); **-ica**: *Monica* (1); **-ka**: *Grubka* (1); **-owicz**: *Oszustowicz* (1); **-us**: *Saternus* (1); **-ut**: *Kłaput* (1). W sumie 54 nazwiska.

Nazwiska derywowane paradygmatycznie powstałe drogą derywacji wstecznej (**-a > -o**): *Bolech* < *bolecha*, *Cium* < *ciuma*; *Gardziel* < *gardziela*; (**-o > -o**): *Wymysł* < *wymysł*; (**-y > -o**): *Klapouch* < *klapouchy*; (**-o > -a**): *Badura* < *badurzyć*, *Chama* < *cham*, *Chrapla*, *Hrapla* < *chrapleć*, [*Dzioba*], *Dzioba*, *Dziuba* < *dziób*, *dziub*; *Fuja* < *fuj*, *fująć*, (**-a > -a**): *Pyrdzia* < *pyrda*; (**-ny > -a**): *Okruta* < *okrutny*. Łącznie wystąpiło 15 nazwisk derywowanych paradygmatycznie.

W badanym zbiorze na zasadzie onimizacji zostało utworzonych 427 nazwisk, czyli aż 86 % nazw badanego zbioru. Tylko nieliczne powstały drogą derywacji słowotwórczej lub paradygmatycznej – 69 jednostek, czyli 14 %.

Na zakończenie można przytoczyć listę najczęściej piętnowanych u ludzi wad:

1. niezgrabna sylwetka, ociężałe zachowanie: *Armata*, *Bajtys*, *Bala*, *Bałwański*, *Banach*, *Beczka*, *Bęben*, *Bik*, *Bizoń*, *Bryła*, *Bugajczyk*, *Buła*, *Cabański*, *Ciapa*, *Cieluch*, *Cielebon*, *Cium*, *Ciupek*, *Drag*, *Dulban*, *Flaka*, *Fujara*, *Gajda*, *Grondal*, *Grubka*, *Hajda*, *Kalemba*, *Kapusta*, *Kąkol*, *Kłoczek*, *Łabuda*, *Murdek*, *Ruła*, *Tłomok*, *Torba*, *Wolek* i in.;
2. negatywne cechy charakteru (tj. głupota, lenistwo, próżność, niegospodarność, obłudność, kłamstwo, tchórzostwo, przebiegłość, chytrość, upartość, złośliwość, gwałtowność, warcholstwo, okrucieństwo), złe zachowanie: *Bijak*, *Bizon*, *Bryda*,

*Buc, Burzyca, Chajos, Cham, Chytry, Cygan, Ćwik, Chechło, Drewniany, Dubowski, Durak, Hada, Herod, Karamański, Kleszcz, Kos, Koziół, Kozub, Lekostaj, Leń, Lis, Liszka, Łasak, Maga, Monica, Mosur, Naglik, Niezgoda, Oszustowicz, Oślak, Paliwoda, Piłat, Piorun, Plecha, Płoszczyca, Pochopień, Polus, Przykry, Przywara, Saternus, Siekiera, Siepak, Suka, Świętoszek, Tyrak, Wanat, Wicher, Wikłacz, Wydra, Wykręt, Zdrada, Żmija i in.;*

3. wiek: Grzyb, Klepa, Trzop i in.;
4. skłonność do plotkowania: Kurzeja, Wyrwa i in.;
5. niemoralność: Balamucki, Błażek, Burdyl, Chrobak, Czarny, Gnida, Jucha, Maciura, Oślizły, Plugawiec, Szmata i in.;
6. brud i niestaranność ubioru, fryzury: Chochol, Ciuchaj, Czubaj, Kłak, Łata, Palarz, Smoleń, Smolik, Szarek i in.;
7. skapstwo: Drapacz, Mrzygłód, Skuza, Spyрка, Syc, Zdeb i in.;
8. leworęczność: Mania, Mańkut i in.;
9. wysokie mniemanie o sobie i skłonność do zarozumiałości: Fuczek, Głowacz, Mądrala, Paw, Pyszała i in.;
10. wady fizyczne i psychiczne: Chyłko, Czubek, Dziubany, Feler, Fiólek, Garzeł, Głuszek, Jąkała, Kargulewski, Karlik, Krzywonos, Nosalik, Oczko, Zębalik, Wada i in.;
11. wady związane z chodem: Chromy, Kręcioch, Kulawy i in.;
12. skłonność do płaczu: Buczek, Mazgaj, Maślarz, Płaczek i in.;
13. namietność do kobiet: Babiarczyk, Babik, Gach, Gaszek i in.;
14. gadatliwość i mówienie bez sensu: Bajdura, Czeczotka, Cholewa, Glandys, Kłaput, Papla i in.;
15. pijaństwo: Chmielarz, Koterba, Kufel i in.;
16. jąkanie się: Jąkała, Momot i in.;
17. krzykliwość: Chrapek, Gardziel, Gardlach, Gębal, Huczek, Krzykała, Tarapata i in.

Zwraca uwagę fakt występowania dużej wariantywności w obrębie każdej grupy, np. Mądrala i Pyszała, Kłaput i Papla, Ciapa i Fajara, Żmija i Wydra. Synonimy te jednak mają różny ładunek emocjonalny. Od silnie nacechowanego ujemnie (*Buc, Burdyl, Ciulik, Hołota, Gach, Glista, Gnida, Gnojek, Klepa, Kutas, Maciura, Oślizły, Plugawiec, Suka, Szczur, Szmata*) do słabo nacechowanego ujemnie (*Babik, Bryła, Chrapek, Gabryś, Głowa, Koza, Łasak, Malec, Myjak, Polus, Ptaszek, Wólek*). Jest to związane ze znaczeniem i zabarwieniem podstawy słowotwórczej, co najczęściej łączy się z oceną społeczną danej czynności lub wady przez tę podstawę wyrażanej [Kobylińska 2003: 223–224]. Tak więc o wartości emocjonalnej nazwisk o zabarwieniu pejoratywnym decydują przede wszystkim ich podstawy, natomiast sufiksy tylko wtórnie, wpływają na zabarwienie emocjonalne nazwiska i można je uznać za obojętne, za wyjątkiem sufiksów zawierających spółgłoskę *l, ł, n, s, t* w części sufiksalfnej, które w słownictwie apelatywnym tworzą derywaty nacechowane ekspresywnie, żartobliwie, z odcieniem niechęci, częste w leksyce gwarowej.

Na podstawie obserwacji frekwencji nazwisk o zabarwieniu pejoratywnym można stwierdzić, że mieszkańcy Wadowic i okolicy nie należeli do ludzi spokojnych i pokojowo nastawionych do współziomków, wręcz przeciwnie – byli kłótlivi, złośliwi, łatwo zauważali wady i ułomności innych, oceniali je i wartościowali oraz wyśmiewali je z całą bezwzględnością.

## Bibliografia

- Biolik M., 1983, *Przezviska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim)*, „Onomastica”, XXVIII, s. 165–179
- Cieślíkowa A., 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław
- Cieślíkowa A., 1991, *Rodzaje ekspresji w tworzeniu nazw osobowych*, „Polonica”, XV, s. 111–118
- Cieślíkowa A., 1997, *Staropolskie antroponimy przezviskowe w świetle słownictwa gwarowego* [w:] *Onomastyka i leksykologia*, pod red. H. Popowskiej-Taborskiej i G. Dumy, Warszawa, s. 49–53
- Cieślíkowa A., 1998a, *Przezviska* [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, s. 119–134
- Kania S., 1984, *Semantyczne i strukturalne typy przezviska w gminie Rzepin*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze”, nr 10, s. 157–163
- Kąś J., 1994, *O piekielniczyk słowak obraźliwyk*, „Etnolingwistyka”, nr 6, s. 175–187
- Kempf Z., 1985, *Wyrazy gorsze dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, LXV, s. 125–144
- Kobylińska J., 1997, *Przezviska i wyzwiska* [w:] *Świat językowy Władysława Orkana*, Kraków, s. 134–200
- Kobylińska J., 2003, *Żeńskie nazwy pejoratywne w gwarze gorczańskiej* [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, Białystok, s. 215–225
- Kosyl Cz., 1988, *Typy motywacyjne przezvisk ludowych* [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI konferencji Onomastycznej*, pod red. E. Homy, Szczecin, s. 205–213
- Kosyl Cz., 1998, *Przezviska ludowe określające wzrost i tuszę (próba analizy semantycznej)*, „Rozprawy Slawistyczne”, nr 14, s. 189–208
- Ożóg K., 1981, *O współczesnych polskich wyrazach obraźliwych*, „Język Polski”, z. LXI, s. 179–187
- Pawłowski E., 1968, *Przezviska ludowe mieszkańców wsi Sromowce Wyżne* [w:] *Symbolae philologicae in honorem W. Taszycki*, Wrocław, s. 250–259
- Puzynina J., 1983, *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. XL, s. 121–127
- SEMot 1 – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 1: Odapelatywne nazwy osobowe*, oprac. A. Cieślíkowa, Kraków, 2000
- SEMot 3 – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 2: Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, oprac. M. Malec, Kraków, 1995
- SEMot 4 – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 4: Nazwy pochodzące od etników*, oprac. Z. Kaleta, Kraków, 1997
- Skubalanka T., 1973, *Ekspresywność języka a mowa potoczna* [w:] *Poetyka i stylistyka słowiańska*, pod red. S. Skwarczyńskiej, Warszawa
- Taszycki W., 1924, *Polskie nazwy osobowe*, Kraków
- Wolnicz-Pawłowska E., 1996, *Przezviska intymne w najnowszej polszczyźnie (motywacje i statystyka)* [w:] *12. Slovenská onomastická konferencia A 6. seminár „Onomastika a škola”. Prešov 25–26 octôbra 1995. Zborník referátov*, s. 126–129.